Т.А. ЦУВІНА

Тетяна Андріївна Цувіна, кандидат юридичних наук, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID 0000-0002-5351-1475

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Наразі принцип верховенства права визнається основоположним, фундаментальним принципом права, тим ідеалом, до якого повинні прагнути сучасні демократичні держави. Проте, незважаючи на декількавікову історію, і досі зміст концепту верховенства права залишається вкрай нечітким. Найчастіше зазначений концепт пов'язується із такими феноменами, як демократія, права людини, розподіл влади, правова визначеність, справедливість, проте і зараз подекуди лунають думки щодо доцільності формального, суто позитивістського підходу до верховенства права як до верховенства закону. При цьому відсутність єдності підходів у тлумаченні принципу верховенства права у галузевих науках ускладнюється відсутністю єдності думок теоретиків права щодо цього феномена.

Виключне значення для утвердження уніфікованого розуміння верховенства права, безперечно, має доповідь Венеціанської комісії за демократію через право, де його елементами визнаються: 1) законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом¹.

Поряд із тим наразі неабиякий інтерес становить дослідження інтерпретації верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який послідовно виводить все нові елементи зазначеного принципу при тлумаченні різних статей Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Тим більше, що саме тлумачення зазначеного принципу ЄСПЛ у рамках конвенційної системи здатне забезпечити його реалізацію на національному рівні та підвищити професіоналізм судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних елементів верховенства права у практиці ЄСПЛ були присвячені праці таких вчених, як С.П. Головатий, Дж. Лайтенбах, Л. Лукайдес, А.А. Пухтецька, П.М. Рабінович, В.І. Темченко та ін. Водночас, зважаючи на динамічний характер інтерпретації положень ЄКПЛ, зазначена проблематика ще й досі залишається актуальною, хоча б з огляду на те, що у літературі відсутня єдність думок як щодо кількісного складу таких елементів, так і щодо їх переліку.

Метою статті є дослідження основних підходів, сформованих у практиці ЄСПЛ при тлумаченні різних статей ЄКПЛ, щодо змісту та основних складових принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, у літературі наявні різні підходи до дослідження елементів принципу верховенства права у практиці ЄСПЛ. Наприклад, С.П. Головатий виокремлює 17 елементів принципу верховенства права², натомість П.М. Рабінович та О.М. Луців – 36 таких елементів³. У літературі також мали місце спроби об'єднати елементи верховенства права, що виводить ЄСПЛ у своїх рішеннях, у певні групи. Так, В.І. Темченко виокремлює чотири групи принципів концепції верховенства права: а) принципи щодо форми права; б) принципи щодо сутності права; в) принципи щодо змісту права; г) верховенства права у правосудді⁴. А.А. Пухтецька розрізняє п'ять груп рішень ЄСПЛ, що стосуються принципу верховенства права, зокрема: 1) рішення з посиланням на зміст та юридичне значення концепції та/або принципу верховенства права в узагальненому значенні; 2) рішення з вимогами щодо якості закону, в тому числі щодо законного обмеження здійснення прав і свобод людини; 3) рішення з розглядом різних аспектів доступу до суду та справедливого судового розгляду; 4) рішення зі встановленням меж дискреційних повноважень та вимоги щодо обмеження свавілля органів публічної влади відповідно до принципу верховенства права; 5) рішення з вимогами щодо ефективності контролю за реалізацією прав і основоположних свобод людини, що гарантуються Конвенцією та першочергово пов'язується з реалізацією принципу верховенства права⁵.

На наш погляд, дослідження складових верховенства права у практиці ЄСПЛ має виходити із декількох засадничих положень.

По-перше, верховенство права закріплене лише у Преамбулі ЄКПЛ, відповідно до якої підкреслюється, що «уряди європейських держав, що є одностунними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права», підписуючи ЄКПЛ, вдаються до «перших відповідних кроків для забезпечен-

ня колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації». Зазначене з очевидністю надає фундаментального значення принципу верховенства права в контексті тлумачення конвенційних положень, адже фактично дозволяє використовувати верховенство права при тлумаченні всіх інших статей ЄКПЛ. На такому підході наголошує і сам ЄСПЛ, який неодноразово зазначав, що «верховенство права власне всім статтям ЄКПЛ, і ним слід керуватися при її тлумаченні»⁶. Зазначене зумовлюється положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., яка передбачає, що договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору. Для цілей тлумачення договору контекст охоплює, крім тексту преамбули й додатки (ч. 1, 2 ст. 31). Так, надаючи тлумачення праву на доступ до суду ЄСПЛ у справі «*Golder v. United Kingdom*» зауважив, що «було б помилково бачити у посиланні на принцип верховенства права не більше, ніж риторику», що не становить інтересу для тлумачення ЄКПЛ. Уряди держав, що підписували ЄКПЛ, виходили із глибокої віри у верховенство права. Слідування цьому при тлумаченні термінів, що використовуються в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, відповідає їх змісту та в світлі задач та цілей ЄКПЛ, є природним та повністю відповідає принципу добросовісності, закріпленому у п. 1 ст. 31 Віденської конвенції⁷. При цьому ЄСПЛ не надає будь-якого визначення принципу верховенства права, самостійно визначаючи, коли при тлумаченні тієї чи іншої статті необхідно звернутися до положень зазначеного принципу. Така особливість використання принципу верховенства права при тлумаченні ЄКПЛ дала змогу зробити вченим висновок про те, що верховенство права являє собою основу конвенційної системи захисту прав людини та є її «лейтмотивом»⁸, що дозволяє ЄСПЛ гарантувати «не теоретичні або ілюзорні права, а їх практичне та ефективне застосування»⁹.

По-друге, ЄСПЛ виходить із іманентного взаємозв'язку верховенства права та демократії, визнаючи «верховенство права одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства»¹⁰. У своїх рішеннях ЄСПЛ не надає визначення поняттю демократії, проте їх аналіз дає змогу зробити висновок, що до найбільш важливих характеристик демократичного суспільства ЄСПЛ відносить плюралізм, толерантність, лібералізм, рівність, свободу та створення умов для самореалізації особистості¹¹. Отже, на думку ЄСПЛ, втілення у життя засад верховенства права можливе виключно за наявності демократичного режиму. Це підтверджує й інша частина Преамбули ЄКПЛ, відповідно до якої держави-учасниці ЄКПЛ підтверджують «свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать». У цьому контексті варто погодитися із С.П. Головатим у тому, що демократія являє собою основоположну («фундаментальну») рису «європейського публічного порядку»¹². Крім того, зв'язок із демократичним ладом простежується також і в окремих статтях ЄКПЛ, які передбачають можливість втручання в окремі права людини виключно за умови, якщо це «є необхідним в демократичному суспільстві» (право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ); право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 9 ЄКПЛ); право на свободу вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ); право на свободу зібрань та об'єднань (ст. 11 ЄКПЛ)).

На наш погляд, аналіз практики ЄСПЛ допомагає виділити принаймні декілька ключових концептів, з яким пов'язується верховенство права у практиці ЄСПЛ, і навколо яких об'єднуються більш конкретні прояви принципу верховенства права. Такими концептами, або елементами верховенства права є законність, правова визначеність, справедливість судочинства та дотримання прав людини.

Законність. Законність є ключовим елементом, з яким пов'язується верховенство права у практиці ЄКПЛ. Законність у практиці ЄСПЛ загалом має значення принаймні у двох аспектах: по-перше, поняттям закону визначаються межі допустимого втручання публічної влади у здійснення гарантованих ЄКПЛ прав, відповідно до чого дискреційні повноваження органів державної влади не можуть бути безмежними, а мають визначатися законом; по-друге, поняттям закону окреслюються випадки допустимих обмежень окремих конвенційних прав. Зазначені аспекти тісно пов'язані між собою.

Перший аспект загалом базується на постулаті про те, що дискреційні повноваження органів державної влади повинні мати правову підставу та не використовуватися свавільно. Так, ЄСПЛ зазначає, що «закон має вказувати на обсяг будь-яких дискреційних повноважень компетентних органів, а також на спосіб їх здійснення з достатньою чіткістю», щоб «забезпечити особу достатнім захистом від свавільного втручання»¹³. У цьому контексті Венеціанська комісія також зазначає, що неконтрольованість виконавчої влади при здійсненні нею дискреційних повноважень суперечить верховенству права. Тому з метою захисту від свавілля акти права мають вказувати на обсяг будь-якого з дискреційних повноважень¹⁴.

Другий аспект пов'язаний із тим, що низка статей ЄСПЛ містять пряму вказівку на те, що обмеження прав, які ними гарантуються, можливі лише у випадках, «передбачених законом» (prescribed by law) у ст. 5 та п. 2 ст. 11 ЄКПЛ, «встановлених законом» (established by law) у ст. 6 ЄКПЛ, «передбачених національним чи міжнародним правом» (prescribed by national or international law) у ст. 7 ЄКПЛ, «забезпечених законом» (provided for by the law) у ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, «відповідно до закону» (in accordance with the law) у п. 2 ст. 8 ЄКПЛ тощо. Для перевірки правомірності втручання у таких ситуаціях ЄСПЛ застосовує певний алгоритм, який передбачає відповідь на два запитання: по-перше, чи мало відповідне втручання правову підставу у національному законодавстві, тобто чи передбачене воно нормами національного законодавства; по-друге, чи відповідає таке законодавство вимогам до якості закону, що висувуються ЄСПЛ? Таким чином, стандарт перевірки правомірності обмежень прав людини передбачає два етапи, на першому перевіряється

наявність національного закону, який дозволяє певне обмеження права, натомість на другому – перевіряється якість такого закону відповідно до стандартів, розроблених ЄСПЛ.

Автономне тлумачення поняття «закон». Для відповіді на перше питання ключове значення має поняття «закон», якому надається автономне тлумачення у рамках конвенційної системи. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що поняття «закон» не слід тлумачити формально. До змісту останнього ЄСПЛ включає як власне закони, видані парламентом, так і нормативно-правові акти загального характеру нижчого рівня, загальне право (*common law*), і навіть судову практику. Так, у справі «*Sunday Times v. United Kingdom*» ЄСПЛ зазначив, що якщо не розглядати обмеження, засновані на загальному праві, як «передбачені законом», виключно через те, що вони не закріплені в законодавчому акті, буде підірвана вся правова система держави-учасниці ЄСПЛ, де діє загальне право. Зазначене явно суперечить намірам авторів ЄКПЛ¹⁵. Крім того, у справі «*Kruslin v. France*» ЄСПЛ наголосив, що було б неправильно перебільшувати різницю між країнами загального та континентального права. Писане право відіграє важливу роль і в країнах загального права. І навпаки, судова практика традиційно посідає настільки важливе місце в континентальних державах, що цілі розділи позитивного права значною мірою є її результатом. Якщо б суд не брав до уваги судову практику, то він підірвав би правову систему континентальних держав такою ж мірою, якою рішення у справі «*Sunday Times v. United Kingdom*» повністю підірвало б правову систему Великобританії, якщо б ЄСПЛ виключив із поняття «закону» загальне право в сенсі ЄКПЛ. У сфері дії писаного права, таким чином, «законом» є чинний правовий акт у тому вигляді, як він витлумачений компетентними судовими органами в світлі нових практичних обставин¹⁶.

Якість закону. Поряд із тим для визначення правомірності обмежень прав осіб на рівні національного правопорядку недостатньо констатувати наявність закону, яким таке втручання дозволене. Крім цього необхідно також перевірити, чи є цей закон доступним та передбачуваним, а також чи не суперечить він самій сутності принципу верховенства права. Доступність закону означає, що громадяни повинні мати можливість, що відповідає обставинам, орієнтуватися в тому, які правові норми є застосовними до даного випадку. Натомість передбачуваність закону тлумачиться ЄСПЛ таким чином, що норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатнім ступенем точності, що дозволяє особі співвіднести з нею свою поведінку: особа повинна мати можливість, отримавши за необхідності відповідну консультацію юриста, передбачати в розумних у світлі конкретних обставин справи межах ті наслідки, які може за собою потягнути та чи інша поведінка¹⁷. Щодо відповідності закону верховенству права, то зазначена вимога до якості закону тлумачиться як заборона свавільного втручання з боку органів державної влади, що вимагає встановлення законом меж дискреційних повноважень органів державної влади, про що зазначалося вище.

Правова визначеність. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував на тому, що одним із основних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності¹⁸. Зазначений принцип у практиці ЄСПЛ передбачає низку вимог, якими можна вважати наступні.

Передбачуваність застосування правових норм. У своїй практиці ЄСПЛ виходить із того, що застосування норм права має бути передбачуваним для особи і кожен має право сподіватися на те, що норми права будуть застосовані до нього так само, як вони застосовуються до інших осіб, що опинилися у подібній ситуації. Порушення цієї вимоги, як правило, пов'язується із довільним тлумаченням норм права під час правозастосування. Наприклад, порушення зазначеного аспекту було констатоване у справі «*Kravchenko v. Ukraine*»¹⁹, де суд неправомірно обмежив право особи на доступ до суду, почавши обрахунок строку на апеляційне оскарження з дня проголошення рішення, а не з наступного за цим дня, що суперечило нормам національного законодавства та призвело до помилкового твердження про пропуск строку на апеляційне оскарження.

Заборона зворотної дії закону. ЄСПЛ прямо зауважує, що надання зворотної сили закону у судових провадженнях, яке позбавляє особу ефективних засобів захисту її прав, прямо суперечить принципу правової визначеності²⁰.

Принцип остаточності судових рішень res judicata. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що правова визначеність вимагає, щоб ухвалені судами остаточне рішення не могло ставитися під сумнів²¹, що відбиває повагу до принципу *res judicata*, який є принципом остаточності судових рішень. Він, зокрема, означає, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного і обов'язкового судового рішення лише з метою проведення повторного слухання і нового вирішення справи. Повноваження судів вищої інстанції щодо перегляду справ мають використовуватися для виправлення судових помилок та неправомірних судових рішень, а не для проведення нового розгляду справи. Перегляд справи не може розглядатися як замаскована апеляція, а сама лише можливість існування двох поглядів на одне питання не є підставою для повторного розгляду справи. Відхилення від цього принципу можливе лише тоді, коли воно спричинене незалежними і непереборним обставинами²².

Єдність судової практики. Уніфікованість у застосуванні правових норм у подібних правовідносинах є невід'ємною складовою правової визначеності, яка, серед іншого, гарантує певний ступінь стабільності правової ситуації та сприяє утвердженню суспільної довіри до суду. Стійка непослідовність судової практики може спричинити стан правової невизначеності, що, вірогідно, призведе до зниження суспільної довіри до судової системи, в той час, як така довіра з очевидністю являє собою необхідний компонент держави, заснованої на верховенстві права²³.

Обов'язковість виконання судових рішень. Провідне значення з точки зору забезпечення ефективності судочинства та реалізації принципу верховенства права має вимога невідворотної реалізації судових рішень.

На зв'язку верховенства права із виконанням судових рішень неодноразово наголошував ЄСПЛ, зазначаючи, що в аспекті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ невиконання судових рішень на шкоду одній зі сторін суперечить принципу верховенства права²⁴.

Справедливість судочинства. ЄСПЛ завжди підкреслював той факт, що верховенство права передбачає судовий контроль за втручанням органів виконавчої влади в здійснення права особистості на свободу²⁵. А у рішенні у справі «*The Sunday Times v. the United Kingdom*» ЄСПЛ підкреслив, що при розгляді скарг на порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ необхідно брати до уваги центральне місце, яке займає ст. 6 ЄКПЛ, що відбиває основоположний принцип верховенства права²⁶. Зазначена група елементів верховенства права є найбільш широкою у практиці ЄСПЛ, зважаючи на те виключне значення, яке надається праву на судовий захист у механізмі захисту прав та свобод людини, а також у реалізації принципу верховенства права у демократичному суспільстві. Умовно зазначену групу гарантій можна розподілити на два види: по-перше, загальні процесуальні гарантії, з якими ЄСПЛ прямо пов'язує реалізацію принципу верховенства права, по-друге, спеціальні гарантії для кримінального провадження.

Гарантії першого виду включають у себе такі елементи права на справедливий судовий розгляд, як: доступ до суду²⁷; незалежність та неупередженість суду²⁸; заборона втручання законодавця у процес відправлення правосуддя²⁹; принцип *res judicata*³⁰; виконання судових рішень³¹. Детальний опис цих гарантій вже здійснювався нами у попередніх публікаціях у контексті розгляду права на суд у цивільному судочинстві як транспозиції верховенства права³², тим більше, що деякі з них є одночасно елементами правової визначеності, тому вважаємо за можливе лише згадати про них, не надаючи їм детальної характеристики.

Що стосується другої групи гарантій, які застосовуються у кримінальних провадженнях, то тут окремо слід виділити такі гарантії, як: презумпція невинуватості (п. 2 ст. 6 ЄКПЛ)³³; принципи *nullum crimen sine lege* та *nullum poene sine lege* (немає злочину та відповідальності без закону, ст. 7 ЄКПЛ)³⁴ у практиці ЄСПЛ; заборона катування (ст. 3 ЄКПЛ)³⁵; наявність ефективних заходів із розслідування справи у випадках, коли особа загинула внаслідок застосування смертельної зброї³⁶.

Дотримання прав людини. Поряд із вищенаведеними елементами верховенства права, що за своєю суттю є більш формальними, варто звернути увагу і на субстантивну складову концепції верховенства права у практиці ЄСПЛ, яку становить вимога дотримання прав людини та визнання їх пріоритетності. Ключовим у цьому відношенні є той факт, що загалом принцип верховенства права у практиці ЄСПЛ інтерпретується як верховенство прав та свобод людини і громадянина, пріоритет задач їх забезпечення та захисту, що свідчить про визнання ЄСПЛ неоктройованості прав та свобод людини, відповідно до чого вони не можуть сприйматися як такі, що існують виключно з підстав надання їх державою³⁷. Важливим аспектом зазначеного також є визнання ЄСПЛ у своїй практиці принципу рівності осіб та заборона дискримінації, під якою ЄСПЛ розуміє таке, що не має розумного та об'єктивного виправдання різне ставлення до осіб, що знаходяться в аналогічній ситуації³⁸, або ж однаковий підхід до осіб, що знаходяться в різній ситуації³⁹.

При цьому випадки обмежень прав людини мають відповідати принципу пропорційності, що спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до чого цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються. Як зазначає сам ЄСПЛ, усієї ЄКПЛ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства і захисту особистих фундаментальних прав⁴⁰. При цьому при дослідженні правомірності обмежень прав людини ЄСПЛ застосовується так званий тест на пропорційність, що включає в себе декілька складових, зокрема з'ясування: 1) чи передбачені обмеження прав людини, що мали місце, законом; 2) якою була мета обмеження відповідних прав; 3) чи була встановлена мета обмеження прав людини легітимною; 4) чи були застосовані обмеження співмірні із такою метою і чи не порушився при цьому баланс приватних інтересів конкретної особи та загального публічного інтересу.

Висновки. Аналіз практики ЄСПЛ допомагає зробити висновок, що ЄСПЛ у своїй практиці виводить низку елементів верховенства права, які у загальному вигляді можуть бути об'єднані навколо таких концептів, як законність, правова визначеність, справедливість судочинства, дотримання прав людини. При цьому варто зауважити, що перші три концепти загалом відбивають класичні формальні вимоги принципу верховенства права. Поряд із тим, виходячи з контексту, у якому застосовується посилення ЄКПЛ на принцип верховенства права, можна висувати, що зазначений принцип в контексті конвенційної системи розуміється передусім як верховенство прав і свобод людини, їх пріоритетність та необхідність захисту, що відбиває субстантивну (матеріальну) складову верховенства права та свідчить про те, що концепція верховенства права у практиці ЄСПЛ є «прекрасним взірцем юридизації природноправових поглядів»⁴¹.

¹ Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)

² Головатий С.П. Верховенство права: від доктрини до принципу. Книга друга. Київ: Вид-во «Фенікс», 2006. С. 1171–1222.

³ Див.: Рабінович П.М. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія. Львів : Сполом, 2016. С. 97–117.

⁴ Темченко В.І. Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного Суду України. Наукові записки НАУКМА. 2007. Т. 64 : Юридичні науки. С. 15–20.

⁵ Пухтецька А.А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія. Київ: Юрид. думка, 2010. С. 111.

- ⁶ *Amuur v. France*, no. 19776/92, par. 50, ECHR 1996-III. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988>
- ⁷ *Golder v. United Kingdom*, no. 21 February 1975, par. 34, Series A no. 18. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
- ⁸ Meyer-Ladewig J. The Rule of Law in the Case-Law of the Strasbourg Court. *The European Union after Lisbon*. Berlin: Springer. 2012. P. 236.
- ⁹ *Artico v. Italy*, 13 May 1980, par. 33, Series A no. 37. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424>
- ¹⁰ *The Former King of Greece v. Greece*, no. 26701/94, 23 November 2000, par. 79. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>
- ¹¹ Jacobs F.G., White R.C.A. The European Convention on Human Rights. Second Edition. Oxford, 1996. P. 307.
- ¹² Головатий С.П. Верховенство права: від доктрини до принципу. Книга друга. Київ: Вид-во «Фенікс». С. 1171.
- ¹³ *Malone v. United Kingdom*, 02 August 1984, par. 68, Series A no. 82. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533>
- ¹⁴ Rule Of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106 Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)
- ¹⁵ *The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A, No.30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- ¹⁶ *Kruslin v. France*, no. 11801/85, 24 April 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5762>
- ¹⁷ *The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A no. 30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- ¹⁸ *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- ¹⁹ *Kravchenko v. Ukraine*, no. 46673/06, par. 47, 30 June 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164199>
- ²⁰ *Melnik v. Ukraine*, no. 72286/01, 28 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72886>
- ²¹ *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- ²² *Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261>; *Driza v. Albania*, no. 33771/02, 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83245>
- ²³ *Nejdet Sahin and Perihan Sahin*, no. 13279/05, § 51, 58, 20 October 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156>
- ²⁴ *Immobiliare Saffi v. Italy*, no. 22774/93, 28 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>
- ²⁵ *Klass and Others v. Germany*, no. 5029/71, Series A no. 28. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>
- ²⁶ *The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A, No.30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- ²⁷ *Golder v. United Kingdom*, no. 21 February 1975, par. 34, Series A no. 18. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
- ²⁸ *Pullar v. United Kingdom*, 21 September 1994, par. 65, Series A no. 294-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995>
- ²⁹ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 09 December 1994, par. 49, Series A no. 301-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>
- ³⁰ *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- ³¹ *Immobiliare Saffi v. Italy*, no. 22774/93, 28 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>
- ³² Див.: Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2013. С. 44–49; Цувіна Т.А. Принцип верховенства права та право на суд у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство, право*. 2011. № 12. С. 28–32.
- ³³ *Salabiaku v. France*, 07 October 1988, par. 25, Series A no. 141-I. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57570>
- ³⁴ *S.W. v. United Kingdom*, 22 November 1995. Series A no. 335-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>
- ³⁵ *Soering v. United Kingdom*, 07 July 1989, Series A no. 161. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>
- ³⁶ *Simsek and Others v. Turkey*, no. 35072/97, 26 July 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>
- ³⁷ Див.: Варламова Н. Верховенство права – базовый принцип европейской системы защиты прав человека. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2002. № 3(40). С. 151, 155, 160.
- ³⁸ *Case “Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium* (merits), no. 1474/62, 23 July 1968, URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>
- ³⁹ *Thlimmenos v. Greece*, no. 34369/97, 06 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>
- ⁴⁰ *Ocalan v. Turkey*, no. 46221/99, 12 May 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022>
- ⁴¹ Варламова Н. Верховенство права – базовый принцип европейской системы защиты прав человека. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2002. № 3(40). С. 152.

References:

- Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
- Holovaty, S.P. (2006). Verkhovenstvo prava: vid doktryny do pryntsyphu. Knyha druha. Kyiv: Vyd-vo «Feniks». 1171–1222 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P.M. (2016). Pryntsyph verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia. Lviv : Spolom. 97–117 [in Ukrainian].
- Temchenko, V.I. (2007). Verkhovenstvo prava u praktytsi Yevrosudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 64, 15–20 [in Ukrainian].
- Pukhtetska, A.A. (2010). Yevropeyskyi administratyvnyi prostir i pryntsyph verkhovenstva prava : monohrafiia. Kyiv: Yuryd. dumka, 111 [in Ukrainian].
- Amuur v. France*, no. 19776/92, par. 50, ECHR 1996-III. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988>
- Golder v. United Kingdom*, no. 21 February 1975, par. 34, Series A no. 18. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
- Meyer-Ladewig, J. (2012). The Rule of Law in the Case-Law of the Strasbourg Court. *The European Union after Lisbon*. Berlin: Springer, 236 [in English].
- Artico v. Italy*, 13 May 1980, par. 33, Series A no. 37. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424>
- The Former King of Greece v. Greece*, no. 26701/94, 23 November 2000, par. 79. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>
- Jacobs, F.G., White, R.C.A. (1996). The European Convention on Human Rights. Second Edition. Oxford, 307 [in English].
- Holovaty, S.P. (2006). Verkhovenstvo prava: vid doktryny do pryntsyphu. Knyha druha. Kyiv: Vyd-vo «Feniks». 1171 [in Ukrainian].
- Malone v. United Kingdom*, 02 August 1984, par. 68, Series A no. 82. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533>
- Rule Of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106 Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)

- The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A, No.30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- Kruslin v. France*, no. 11801/85, 24 April 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5762>
- The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A no. 30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- Kravchenko v. Ukraine*, no. 46673/06, par. 47, 30 June 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164199>
- Melnik v. Ukraine*, no. 72286/01, 28 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72886>
- Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261>; *Driza v. Albania*, no. 33771/02, 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83245>
- Nejdet Sahin and Perihan Sahin*, no. 13279/05, § 51, 58, 20 October 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156>
- Immobiliare Saffi v. Italy*, no. 22774/93, 28 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>
- Klass and Others v. Germany*, no. 5029/71, Series A no. 28. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>
- The Sunday Times v. the United Kingdom*, 26 April 1979, Series A, No.30. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
- Golder v. United Kingdom*, no. 21 February 1975, par. 34, Series A no. 18. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
- Pullar v. United Kingdom*, 21 September 1994, par. 65, Series A no. 294-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995>
- Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 09 December 1994, par. 49, Series A no. 301-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>
- Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
- Immobiliare Saffi v. Italy*, no. 22774/93, 28 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>
- Tsuvina, T.A. (2013). Pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi: monohrafiia. Kharkiv: Slovo. 44-49 [in Ukrainian]; Tsuvina, T.A. (2011). Pryntsyp verkhovenstva prava ta pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo*. 12, 28–32 [in Ukrainian].
- Salabiaku v. France*, 07 October 1988, par. 25, Series A no. 141-1. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57570>
- S. W. v. United Kingdom*, 22 November 1995. Series A no. 335-B. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>
- Soering v. United Kingdom*, 07 July 1989, Series A no. 161. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>
- Simsek and Others v. Turkey*, no. 35072/97, 26 July 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>
- Varlamova, N. (2002). Verkhovenstvo prava – bazovyi pryntsyp yevropeiskoi systemy zashchyty prav cheloveka. *Konstitutsyon-noe pravo: Vostochnoevropeiskoe obozrenye*. 3(40), 151, 155, 160 [in Russian].
- Case “Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium (merits), no. 1474/62, 23 July 1968. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>
- Thlimmenos v. Greece*, no. 34369/97, 06 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>
- Ocalan v. Turkey*, no. 46221/99, 12 May 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022>
- Varlamova, N. (2002). Verkhovenstvo prava – bazovyi pryntsyp yevropeiskoi systemy zashchyty prav cheloveka. *Konstitutsyon-noe pravo: Vostochnoevropeiskoe obozrenye*. 3(40), 152 [in Russian].

Резюме

Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини.

У статті проводиться дослідження особливостей тлумачення принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Обґрунтовується доцільність групування окремих вимог верховенства права у практиці ЄСПЛ навколо засадничих концептів, що виступають елементами верховенства права у демократичному суспільстві. Такими елементами верховенства права у практиці ЄСПЛ визнаються законність, правова визначеність, справедливість судочинства та дотримання прав людини. При цьому зазначається, що законність, правова визначеність, справедливість судочинства за своєю суттю є формальними вимогами, а дотримання прав людини – субстантивною (матеріальною) вимогою верховенства права. Зазначене свідчить про природноправовий підхід, яким керується ЄСПЛ при тлумаченні верховенства права у своїй практиці, розуміючи його передусім як верховенство прав людини.

Ключові слова: верховенство права, законність, правова визначеність, справедливість судочинства, дотримання прав людини.

Резюме

Цувіна Т.А. Принцип верховенства права в практике Европейского суда по правам человека.

В статье проводится исследование особенностей толкования принципа верховенства права в практике Европейского суда по правам человека. Обосновывается целесообразность группирования отдельных требований верховенства права в практике ЕСПЧ вокруг основных концептов, которые выступают элементами верховенства права в демократическом обществе. Такими элементами верховенства права в практике ЕСПЧ признаются законность, правовая определенность, справедливость судопроизводства и соблюдение прав человека. При этом отмечается, что законность, правовая определенность, справедливость судопроизводства по своей природе являются формальными требованиями, а соблюдение прав человека – субстантивным (материальным) требованием верховенства права. Указанное свидетельствует о природноправовом подходе, которым руководствуется ЕСПЧ при толковании верховенства права в своей практике, понимая его прежде всего, как верховенство прав человека.

Ключевые слова: верховенство права, законность, правовая определенность, справедливость судопроизводства, соблюдение прав человека.

Summary

Tetiana Tsuvina. Principle of the Rule of Law in the Case-law of the European Court of Human Rights.

The article is devoted to the interpretation of the principle of rule of law in the practice of the European Court of Human Rights. The concept of the rule of law, along with democracy and human rights makes up the three pillars of the Council of Europe and is endorsed in the Preamble to the ECHR. The Preamble to the ECHR states that the governments of European countries are like-minded

and have a common heritage of political traditions, ideals, freedom and the rule of law. The rights most obviously connected to the rule of law include: the right of access to justice, the right to a fair trial, the legal principle that measures which impose a burden should not have retroactive effects the right to an effective remedy, anyone accused of a crime is presumed innocent until proved guilty etc.

The author concludes that there is an expediency of grouping separate requirements of the rule of law in the practice of the ECtHR around concepts, which are concluded to be elements of the rule of law in a democratic society. Such elements of the rule of law in the practice of the ECHR are recognized as legality, legal certainty, fairness of a trial and the priority of human rights.

Legality supposes that authorities need a legal basis for measures which interfere with a right of an individual, as well as quality requirement for the law such as accessibility, foreseeability and no arbitrariness. Legal certainty encompasses foreseeability in application of the law; non-retroactivity of legislation; the principle of *res judicata*; mandatory execution of court decisions and consistency of judicial practice. Fair trial requirements devoted into two groups: general requirements (access to court, independent and impartial tribunal, execution of court decisions etc.) and requirements for criminal proceedings (presumption of innocence, principle *nullum crimen sine lege* etc.)

It is noted that the legality, legal certainty, fairness of a trial are formal requirements of the rule of law, thus the priority of human rights is a substantive (material) requirement of the rule of law. The aforementioned testifies to the natural-legal approach that the ECHR is guided by in interpreting the rule of law in its practice, understanding it primarily as the rule of human rights.

Key words: rule of law, legality, legal certainty, fairness of a trial, priority of human rights.

DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.67

УДК 341.1/8

А.А. ЛИТВИНЕНКО

Анатолій Анатолійович Литвиненко, аспірант
Львівського національного університету імені
Івана Франка, аспірант Університету імені Роберта
Гордона (Абердін, Шотландія)*

ORCID: 0000-0001-7410-5292

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ В КОНТЕКСТІ ЗНИЩЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ОСІБ ЩОДО ЇХНЬОЇ СУДИМОСТІ ЧИ ПІДОЗРИ В СКОЄННІ НИМИ ЗЛОЧИНІВ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА СУДІВ США

Постановка проблеми. «Право на забуття» (англ. *«right to be forgotten»*), як складова права особи на приватність, має невизначений нормативний зміст. Певне рішення суду можна визначити, як дотичне до нього за ознакою того, що зацікавлена особа позивається стосовно видалення, приховання, чи знищення персональних даних**, пов'язаних із його минулим, які потім негативно можуть позначитися на його майбутньому. На практиці, реалізація «права на забуття» є цивільним або адміністративним*** позовом щодо: а) заборони розповсюдження даних позивача, пов'язаних з його арештом, утриманням під вартою, чи відбування позивачем покарання у місцях позбавлення волі, а також про підозру в скоєнні злочину****; б) отримання рішення суду на знищення цих даних, або в окремих, досить-таки нечастих випадках, повернення позивачеві цих документів¹. Автору видається логічним, що «право на забуття» так чи інакше пов'язане з видаленням чи фізичним знищенням даних позивача, у цьому контексті – даних щодо судимості чи підозри в скоєнні злочину, тому стаття присвячена огляду сучасної практики Європейського Суду з Прав Людини (перший підрозділ), а також практики американських штатських і федеральних судів ХХ–ХХІ століття (другий підрозділ).

Огляд літератури. На жаль, ця тема не набула значного розгляду серед дослідників юриспруденції ані на теренах України, ані за кордоном. Так, американські науковці акцентували «право на забуття» лише в певному контексті, а от саме питання утримання чи видалення даних позивача, пов'язаних з кримінальним минулим, було присвячено не надто багато наукових праць. Так, до робіт 1950-х рр. можна віднести Л. Ейзенштадта² та Ф. Аллена³, 1960-х рр. – А. Гоу⁴, П.Д. Петтлера та Д. Хіллена⁵; 1970-х рр. – Б. Когона та Д. Лоугері⁶, В. Кантрімена⁷, Г. Лейка⁸, колективу *Chicago Law Review* (1974 р.)⁹, 1980-х рр. – М.А. Франк-

© А.А. Литвиненко, 2019

* *Anatoliy Lytvynenko*, Postgraduate student of Ivan Franko National University of Lviv, Postgraduate student of Robert Gordon University of Aberdeen (Aberdeen, Scotland, UK)

** Див. класифікацію рішень судів США щодо утримання, чи знищення таких категорій даних у справі *Doe v. Commander, Wheaton Police Department*, 273 Md. 262; 329 A.2d 35, 39–41 (1974).

*** У США, практика якої розглянута й узагальнена в даній статті – цивільним, у країнах континентального права, наприклад, Німеччині – адміністративним.

**** Хоча більша частина позивачів у процитованих у статті справах не відбували покарання, у федеральній справі *Utz v. Cullinane*, 520 F.2d 467, 471 і далі (1975), усі четверо позивачів вже мали судимість, хоч і за «неважкими» статтями, однак їм вдалося домогтися заборони передачі їх персональних даних до ФБР.